

PRIKAZ

Robert Nadler, Zoltán Kovács, Birgit Glorius, Thilo Lang (editors)
**RETURN MIGRATION AND REGIONAL DEVELOPMENT
IN EUROPE, MOBILITY AGAINST THE STREAM**
Palgrave Macmillan, London, 2016, p. 384

Krajem prošlog i početkom ovog veka migracije postaju veoma aktuelna tema u javnom diskursu, a usled značajnih društvenih posledica ovog procesa (od uticaja na celokupni svetski sistem, preko posledica na razvoj i strukturu pojedinačnih država, pa do značaja za domaćinstvo i samog pojedinca), migracije se javljaju kao predmet istraživanja naučnika različitih branši – ekonomista, sociologa, istoričara, demografa, etnologa itd. U Evropi migracije dospevaju u žižu interesovanja usled pojačanog intenziteta radnih migracija tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, kada se stanovništvo iz manje razvijenih evropskih država masovno selilo u bogate države Zapada. Tada je bilo evidentno da već razvijene zemlje imaju višestruke dobiti od ovog procesa iz razloga što se useljavalo pretežno mlađe stanovništvo, kao i veliki broj visokoobrazovanih pojedinaca. S druge strane, zemlje porekla su, gledano dugoročno, trpele velike gubitke u smislu nezaobilaznog starenja stanovništva i deficita stručnjaka neophodnih za tehnološki i privredni napredak. Ovakva situacija podstakla je donosiocice odluka na stvaranje javnih politika sa ciljem efektivnijeg upravljanja migracijama. S druge strane, naučna javnost ulaže napore u razumevanje ovog procesa na svetskom nivou, a kao rezultat nastaju različite teorije i koncepti kao okvir za njegovo istraživanje. Što se tiče empirijskih istraživanja koja su ranije sprovedena, ona su se ticala imigracija u Zapadnu Evropu iz manje razvijenih evropskih i neevropskih zemalja i implikacija njihovog doseljavanja na društvo zemlje porekla, zatim emigracije evropskog stanovništva u druge zemlje, prvenstveno SAD, kao i povratkom imigranata u svoje matične zemlje, uglavnom one koje se svrstavaju u „zemlje trećeg sveta“.

Zbornik radova pod zajedničkim nazivom Return Migration and Regional Development in Europe, Mobility Against the Stream u fokus postavlja migrante koji nisu obuhvaćeni ranijim istraživanjima, a to su povratnici iz država Zapadne Evrope u druge evropske države koje su ili članice Evropske unije ili su joj geografski vrlo bliske. Reč je uglavnom o dobrovoljnim migracijama (izuzev migranata sa Balkana gde je

devedesetih buktao rat), koje su motivisane ekonomskim razlozima ili sticanjem višeg nivoa obrazovanja. Polazna osnova u procesu formiranja finalnih priloga u ovom zborniku razvila se kroz razmenu stavova učesnika u naučnoj radionici „Return Migration and Regional Development in Central and Eastern Europe“ koja je održana 7. i 8. novembra 2013. godine u Budimpešti. Sama radionica je održana u okviru projekta „Re-Turn: Regional Benefitting from Returning Migrants“ koji je za cilj imao da povratne migracije postavi kao važnu temu političkog odlučivanja tako što će da ukaže na mogućnosti i potrebe povratnika kao i da predloži konkretne mere za njihovu reintegraciju u društvo na način njihovog uključivanja u naučni i ekonomski razvoj matice ili regiona iz kojeg potiču. Usmeravanje pažnje na povratne migracije unutar Evropske unije i njoj susednih država (Turska, Albanija i Srbija) motivisano je promenom obrasca mobilnosti u kontekstu evropske integracije koja je podrazumevala slobodnije kretanje unutar granica EU. Postsocijalistička transformacija nekih država koja je kasnije upotpunjena ekonomskom krizom na globalnom nivou (ali sa lokalnim efektima) doprinela je atraktivnosti kretanja stanovništva na ovoj teritoriji, u smislu potrebe za istraživanjem njegovih uzroka, implikacija i mogućnosti.

U ovoj kompilaciji međunarodnog značaja mesto je našlo ukupno četrnaest radova kao i uvodno i zaključno razmatranje, oba potekla od urednika. Radovi su većinom koautorski, pa zbornik okuplja ukupno dvadeset i četiri autora iz raznih evropskih država, sa afilijacijama eminentnih institucija koje karakteriše tradicija proučavanja migracija. Na samom početku se nalazi predgovor koji je napisao Žan-Pjer Kazarino, autor za koga se možda može i reći da je uveo novu perspektivu u proučavanje povratnih migracija. Imajući uvid u ciljeve i rezultate tekstova koji su odabrani za ovaj zbornik, Kazarino ističe veoma važnu činjenicu da oni, grupno posmatrano, izmiču pritisku razvijenih i moćnih država da migracije posmatraju u skladu sa njihovim interesom što karakteriše i savremene međunarodne odnose i velikim delom nauku. Prema njegovim rečima, autori ovog zbornika pokazuju da je ipak moguće pojedinca staviti na prvo mesto i time postaviti osnov za buduća, po njegovim rečima i plodnija istraživanja. U skladu sa ovom najavom, urednici ukazuju na nameru da prikupe radove naučnika u kojima se povratne migracije u Evropi posmatraju iz nove teorijske, konceptualne, metodološke i regionalne perspektive kao i u kojima se ispituju problemi koji su postali važni u tom društvenom i geografskom prostoru usled političkih, ekonomskih i društvenih promena nastalih nakon pada Berlinskog zida. Studije slučaja čije rezultate autori iznose usmerene su na istraživanje procesa adaptacije na uslove nakon transformacije društvenog poretka kao i načine na koje povratnici mogu da pomognu u samoj transformaciji koristeći svoj kulturni i socijalni kapital. Dakle, za razliku

od većine autora koji pri istraživanju veze migracija i razvoja stavljaju akcenat na migrante kao izvore ekonomske dobiti za društvo porekla, ovaj vid kapitala sada ostaje u drugom planu. Radi boljeg razumevanja namere istraživača treba naglasiti da se povratak ne posmatra kao normativna i nepromenljiva kategorija, već se pre koristi da ukaže na pravac i smer kretanja.

Teorijski okvir zajednički za sve radove uglavnom se oslanja na klasične teorije koje u osnovu objašnjenja migracija postavljaju ekonomske uslove i tržište rada, čemu se dodaje i racionalni izbor aktera, ali i teorije socijalnih mreža i koncept transnacionalizma. Metodologija je jedinstvena – analiziraju se rezultati kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja sprovedenih u poslednjih nekoliko godina. Problemu povratnih migracija pristupljeno je iz više uglova, a rasvetljavanje više aspekata jednog fenomena svakako doprinosi njegovom boljem razumevanju. Iz tog razloga će se nastojati da radovi iz prvog dela zbornika budu detaljnije prikazani pošto oni daju nesumnjiv doprinos konceptualnom pristupu povratnim migracijama u Evropi. Pri tome, važno je naglasiti i njihov značaj za buduća istraživanja migracionog fenomena kod nas.

Rad koji je usmeren na preispitivanje preovlađujućeg shvatanja povratnih migracija kao i objašnjenje njihovog specifičnog konteksta, a i ujedno doprinosi njihovom mogućem povezivanju sa državnim razvojnim strategijama, jeste tekst Ludgera Priesa. Migracije unutar Šengen zone su nesumnjivo intenzivirane, što je uticalo i na neophodnost izmene paradigmi koje su služile za njihovo razumevanje. Migraciona kretanja treba posmatrati kao transnacionalni proces koji se ne mora neizbežno završiti. Tako, povratnike pre treba razumeti kao transmigrante a povratak kao samo jednu, vrlo specifičnu „epizodu“ u njihovom životu, tj. kao fazu u transnacionalnim ili cirkularnim migracijama. To nije nastavak putovanja na neko novo mesto već odlazak u mesto odakle se i krenulo.

Zahvaljujući iskustvu življenja u različitim društvima sa nejednakim normama i zakonima, kao i humanom i socijalnom kapitalu koji su na svom putu stekli, migranti su potencijalni akteri razvoja matice. Na ovaj aspekt povratnih migracija upućuju tekstovi Katrin Klajn-Hitpas i Izabele Grabovske. Cilj istraživanja prve autorke jeste da ispita mogućnost da visoko obrazovani povratnici dobiju značajnu ulogu u transferu znanja do kojih su došli tokom usavršavanja u drugim zemljama kao i da pomognu u transformacijama važnih državnih institucija, a sve u cilju razvoja matice. Autorka ove povratnike posmatra kao „brokere“ u smislu tačke transfera znanja u novi kontekst. To ne podrazumeva samo aktiviranje njihovog humanog kapitala, već i socijalnog u smislu mogućnosti mobilizacije znanja i stručnosti poznanika iz druge zemlje. Efektivnost njihovog angažovanja zavisi od lokalnog i regionalnog konteksta, što autorka i

dokazuje. Slično pokazuje i tekst Izabele Grabovske, koja takođe povratnike posmatra kao agente razvoja, s tom razlikom što njeno istraživanje nije ograničeno na visoko obrazovane ispitanike, već u uzorak ulaze svi pojedinci koji imaju migraciono iskustvo. Na problem konteksta lokalne sredine ukazuje i Robert Nadler koji je istraživao povratak migranata iz Zapadne u Istočnu Nemačku. Usled slabijeg životnog standarda pojedinci koji su se nakon ujedinjenja iz raznih razloga (uglavnom emotivnih) vratili u Istočnu Nemačku i dalje rade u Zapadnom delu. Njihov povratak je tako imao uticaja jedino na relativni demografski oporavak sredine odakle su potekli, dok regionalni disparitet u pogledu ekonomskog razvitka i dalje biva zadržan.

Povezivanje socijalnog i humanog kapitala i povratnih migracija u službi razvitka analizira se i u istraživanju autorki Jelene Predojević Despić, Tanje Pavlov, Svetlane Milutinović i Brikene Bali. U radu se daje komparativna analiza rezultata partnerskog istraživanja sprovedenog u Srbiji i Albaniji o transnacionalnim preduzetnicima i njihovom poslovanju. Obe države su u prošlosti bile izložene udaru masovne emigracije, a danas se transnacionalno preduzetništvo, iako u fazi intenzivnog razvitka, ne posmatra kao značajno za društveni razvoj. Kao razlog autorke navode da je ovaj vid ekonomske aktivnosti kod nas još uvek nedovoljno poznat, a kao jedan od zadataka postavljaju njegovo bliže objašnjavanje. Drugi cilj je bio da istraže karakteristike poslovnog angažovanja povratnika / transnacionalnih migranata kao i da pokažu ulogu mikro, mezo i makro faktora koji na njih utiču. Istraživanje je u konceptualnom smislu postavljeno a rezultati tumačeni u skladu sa Burdijeovim pojmovima habitusa, društvenog polja i socijalnog kapitala. Iako postoji značajna razlika u strukturi i karakteristikama transnacionalnih preduzetnika u dve zemlje (oblast delovanja, obrazovanje, mesto emigracije i dr.) istraživanje pokazuje da u njihovim stavovima postoji dosta sličnosti, koje se uglavnom odnose na institucionalni okvir. Takođe, obe grupe ispitanika ističu da je za uspeh u poslu veoma važna pripadnost širokom spektru društvenih mreža i u zemljama porekla i ranijeg boravka. Bitan rezultat istraživanja jeste i uvid da je uspešnost poslovanja usko povezana i sa transnacionalnom migracionom praksom samih preduzetnika. Na kraju, autorke ističu da je za bolje razumevanje ovog fenomena neophodno uraditi dodatna istraživanja sa posebnim akcentom na socijalnom kapitalu.

Vrlo važno mesto u zborniku zauzimaju i radovi koji se bave povratkom druge generacije migranata. U tu grupu spadaju radovi Rasela Kinga i Nilaj Russell Kinga i Nilaj Kilič, Rona Ni Čirbheil i tekst Kristine fon Blankenberg. Istraživanja su uglavnom bila usmerena na identitet povratnika, njihovo shvatanje doma i pripadanja, kao i motive za

doseljavanje na teritoriju njihovih predaka. Ovde je naročito zanimljiv tekst koji su napisali King i Kilič jer uvode dodatni aspekt u proučavanje povratnih migracija – rodnu perspektivu. Naime, u istraživanju povratka druge generacije imigranata iz Nemačke u Tursku, autori su akcent stavili na motive kao i utisak nakon povratka muškaraca i žena. Naravno, odlučujući značaj je imao upravo društveni i kulturni kontekst turskog društva koje je još uvek tradicionalno i patrijahalno, pa se i očekivalo da će žene lošije podneti povratak. Međutim, odgovori ispitanika su u velikoj meri zavisili od njihovih motiva za povratak.

Poslednji tekst u zborniku (ne računajući zaključni tekst urednika) potpisali su Lajos Boros i Gábor Hegedűs a odnosi se na nacionalne politike koje za cilj imaju motivaciju migranata da se vrate u zemlju porekla. Veliki problem za emigracione zemlje jeste njena demografska slika – rapidno starenje stanovništva i pražnjenje ruralnih predela, što posredno utiče i na društveni razvoj. Aktuelne politike u evropskim zemljama koje za cilj imaju ublažavanje negativnih demografskih posledica obuhvataju veoma mali broj socijalnih mera, nisu dovoljno razvijene niti se sa njima javno istupa. Dalje, zarad boljeg ekonomskog razvitka neophodno je uključiti i domaće firme kako bi se stvorila povoljna poslovna klima. Autori savetuju da donosioci odluka uzmu u obzir da povratne migracije nisu trajne, dakle, da ne predstavljaju kraj migracija pojedinca, već samo jedan stupanj na njihovom putu. U tom pogledu treba podržati njihovo međugranično kretanje.

Poseban značaj ovom zborniku daje i otvaranje novih istraživačkih pitanja od strane urednika koja se nameću nakon rezimiranja svih problema iznesenih u tekstovima. Tako, redefinisane pojma povratnika, i predlog za usvajanjem generalnog pojma transnacionalnog migranta ukazuje na potrebu detaljnijeg istraživanja identiteta migranata, njihovog mišljenja, sposobnosti, imaginacije kao i vezanosti za različite zemlje. S tim u vezi je i razumevanje pojmova doma i pripadanja, kao i potreba za istraživanjem procesa njihovog stvaranja. Vezano za identitet, nameće se i pitanje roda i istraživanje mogućnosti migranata oba pola kako u zemlji destinacije tako i u zemlji porekla. Kada se govori o odnosu migranata i razvoja, urednici uviđaju potrebu za širim i preciznijim istraživanjem uloge povratnika kao preduzetnika u razvoju, odnosno brokera u transferu znanja i socijalnog kapitala. S tim u vezi, istraživačka pitanja iznesena u ovom zborniku ne predstavljaju samo izazov za naučnu zajednicu, već mogu predstavljati i smernice za stvaranje nekih budućih efikasnijih i efektivnijih mera za upravljanje migracijama.

Milica Vesković-Andelković